

heeft natuurlijk voor het Nederlands-Vlaamse gebied nadelige gevolgen. Een verdere handicap is, dat program-technische redenen ertoe dwingen, tussen 20.00 en 20.30 uur uit te zenden, dus op een tijd, waar de radio- en televisiestations in Nederland en België de grootste belangstelling genieten.

De klacht over de slechte ontvangst en over de ongunstige zendtijd wordt in bijna elke brief van luisteraars naar voren gebracht. Maar toch kunnen we - met niet geringe trots - vaststellen, dat onze kring van luisteraars langzaam toeneemt. Overigens is het aantal luisteraars, naar de ontvangen brieven te oordelen, in Vlaanderen relatief groter dan in Nederland. Dit bewees ook de prijswis van afgelopen zomer. De luisterdichtheid in Vlaanderen werd door Vrouwe Fortuna beloond: De winnaars van een vliegreis naar en een verblijf van drie dagen in West-Berlijn was een jong Belgisch echtpaar uit Wakken.

In de brieven wordt telkens weer genoegdoening geuit over het feit, dat de Deutschlandfunk in de taal van het buurland uitzendt. En wij krijgen de indruk, dat ook andere radiostations en instellingen nu meer aandacht aan de Nederlandse taal schenken. Ik noem vooral de taalkursus „Nederlands” van de Westdeutsche Rundfunk en die van de Westduitse televisie. In deze ontwikkeling past ook het streven, meer Nederlandse schrijvers - eerst nog door middel van vertalingen - door het Duitse programma van de Deutschlandfunk in de Bondsrepubliek bekend te maken.

De redactie, drie redacteuren, drie vertalers, een producer, drie secretaresses en een aantal sprekers en sprekers probeert daartoe zelf met initiatieven een bijdrage te leveren. Op de redacteuren na, die allen een grondige kennis van het Nederlands bezitten, hebben alle medewerkers de Belgische of Nederlandse nationaliteit. Bij elkaar een team, dat samen probeert, de buurlanden objectief te berichten en te informeren over het gebeuren in de Bondsrepubliek. Vele lezers zullen zich afvragen: wie en wat is nu de Deutschlandfunk? Is het een regeringszender of een van de regering afhankelijke instelling?

Geen van beide! De Deutschlandfunk is het jongste lid van de familie van zelfstandige Duitse radio-omroepen. Hij begon in 1962 met zijn programma, en wel als „Publiekrechtelijke instelling tot nut van het algemeen”. In Nederlandse begrippen betekent dit ongeveer „stichting”. De financiële dragers zijn de provinciale radio-omroepen. De

Deutschlandfunk is in de samenstelling van zijn programma's - rekening houdende met zijn wettelijke taak - volkomen onafhankelijk en alleen verantwoording schuldig aan een commissie van toezicht, de radioraad, waarin alle politieke partijen en maatschappelijke stromingen zijn vertegenwoordigd. De wettelijke taak van de Deutschlandfunk en zijn Europese programma luidt: „De uitzendingen moeten een omvattend beeld van Duitsland geven; zij moeten niet in de eerste plaats het amusement dienen: net zo min mag polemiek of zelfs agitatie worden bedreven. De zender in Keulen moet een informatiezender zijn, die uitgaat van de regel: „information is the soul of democracy”.

Joh. Kopp, Nederland-Redaktion, Deutschlandfunk, Keulen

Hoffmann von Fallersleben en de Nederlanden.

Midden in het Weserbergland ligt de stad Hörter, die terug kan zien op een meer dan duizendjarige geschiedenis. Nauwe straten met mooie vakwerkhuisen beklemtonen nog steeds het middeleeuwse karakter van de stad. Werkelijke bezienswaardigheden zijn de Killiani-kerk met een rijk gesneden kansel uit 1595, en een doopsteen van Berent Kraft, de uit de vroege gotiek daterende Minoriten-kerk, het raadhuis met mooie houtarchitectuur, de dekenij, een voortreffelijk voorbeeld van oud-Saksische houtconstructie. het zogenaamde Tillyhaus en talrijke andere burgershuizen.

Maar als men in Hörter is, zal men toch eerst een bezoek brengen aan het voormalige benediktijnerklooster Corvey. Het werd door Lodewijk de Vrome in 822 gesticht. Het kwam spoedig tot grote macht en was lange tijd het centrum van de missie in het noorden. Talrijke kerkvorsten, o.a. de eerste Duitse paus Gregorius V (996-999), zijn uit het klooster op de voorgrond getreden, evenals een groot aantal geleerden, waaronder de historicus Widukind, de schrijver van de *Res gestae Saxonum*. Corvey bezat een unieke bibliotheek, die echter tijdens de Dertigjarige Oorlog vernield werd. In 1508 werden daar de vijf eerste boeken van de *Annales* van Tacitus gevonden. De na de Dertigjarige Oorlog opnieuw opgebouwde bibliotheek (ca. 150.000 boekdelen) verwierf spoedig grote vermaardheid. Daar werkte van 1860-1874 als voorstellijk bibliothekaris de dichter Hoffmann von Fallersleben, die op het kleine kerkhof achter de kerk met zijn vrouw begraven ligt. De beroemdste abt van Corvey was Wibald (1146-1158), te-

vens abt van Stavelot. In 1803 werd Corvey gesekulariseerd en kwam het aan het huis van Oranje. Een bezoek aan het klooster Corvey, nu in het bezit van de hertog van Ratibor, prins van Hohenlohe-Schillingsfürst, is een *must* voor wie wil meepraten over de Westerse kultuurgeschiedenis.

Met de naam Corvey is die van Hoffmann von Fallersleben verbonden, de Duitse dichter en geleerde, aan wiens ijver, schranderheid en speurzinn ook onze Nederlandse letterkundige wetenschap veel te danken heeft. Wie was Von Fallersleben? August Heinrich Hoffmann werd geboren te Fallersleben op 2 april 1798. Hij geraakte bekend onder het pseudoniem Hoffmann von Fallersleben, een naam die in de romantische periode meer weerklank vond. Na middelbaar onderwijs te Helmstedt en Braunschweig studeerde hij theologie, wijsbegeerte en archeologie in Göttingen, kwam in contact met de gebroeders Grimm en studeerde filologie in Bonn. Van dan af begint zijn belangstelling voor de Nederlandse taal en letterkunde zich te uiten en hij ondernam een eerste reis naar Nederland in 1819. Verbonden aan de universiteitsbibliotheek van Bonn, begint nu een periode van grote activiteit: hij publiceert oudhoogduitse en middelnederlandse teksten, treedt in contact met de universiteit van Leiden en de „Maatschappij der Nederlandse Letterkunde” aldaar, wordt lid van het Koninklijk Instituut te Amsterdam en vangt aan met de publikatie van de *Horae Belgicae*, een verzameling van teksten uit de middelnederlandse literatuur, volksliederen, enz. Deze „Nederlandse Uren” zullen zijn levenswerk worden en aangroeien tot twaalf delen. Von Fallersleben ontmoet vervolgens Jan Frans Willems, is bij hem te gast in Gent en gaat ook naar Zuid-Vlaanderen: hij zal later erelid worden van het „Comité Flamand de France”. Uit zijn contact met Willems en de Vlaamse Beweging ontstaan verscheidene geschriften en ook gedichten. Bekend zijn de *Genter Gedichte*: „Suche nicht das Heil im Westen: in der Fremde wohnt kein Glück”.

Hij komt herhaalde malen naar Vlaanderen en Nederland en bezoekt alle leidende figuren uit de toenmalige Vlaamse Beweging: Willems, Van Duyse, Snellaert, Blommaert, Alberingh Thijm, Rens, Heremans, Dautzenberg, Conscience. In 1841 schrijft hij het „Deutschland über alles” (!) en in 1842 wordt hij uit zijn ambt ontzet, wegens zijn „vooruitstrevende” ideeën die hij in *Unpolitische Lieder* onverbloemd

had uitgedrukt. Een tijdlang is hij dan inzake Nederlandse studiën minder bedrijvig en wil hij zijn werk zelfs opgeven. Na zijn aanstelling in Weimar in 1854 zet hij het werk der *Horae Belgicae* voort. Koning Willem benoemt hem tot ridder in de Nederlandse Leeuw. Zijn belangstelling voor Vlaanderen is niet alleen van filologische aard: hij toont ook veel begrip voor de Vlaamse Beweging en politiek. Hij blijft intussen in verbinding met vooraanstaande figuren uit de literatuur en taalkunde in het Noorden.

Waren geestesstromingen als humanisme, renaissance en rationalisme voor het volkslied niet gunstig geweest, tegen het einde van de 18e eeuw, in de periode der „Duitse genieën”, werd de poëtische en kulturele waarde ervan aangevoeld. He der wekte met zijn *Stimmen der Völker in Liedern* (1778) belangstelling en studie. De romantiek zette zowel verzameling als onderzoek voort. Het grote driedelige werk van Arnim en Brentano *Des Knaben Wunderhorn* (1806-1808) werd zowel voor de ontwikkeling van de Duitse muziek als van de lyrische poëzie van niet te schatten betekenis. Onderzoekers als Von der Hagen en Görres, Uhland, Simrock en Hoffmann von Fallersleben legden de grondslag voor een wetenschap, die haar eigen methoden, theorieën en resultaten heeft. Toen Von Fallersleben in 1822 in de Nederlanden de oude volksliederen kwam verzamelen, trof hij bij onze geleerden en letterkundigen echter een vrijwel volslagen gemis aan belangstelling aan.

In het interessante werk dat Dr. K.H. De Raaf aan Von Fallersleben wijdde (1943), lezen wij dienaangaande het volgende: „Bildderlijk ging te Leiden door voor een ongenietbaar mens, die men het liefst uit de weg liep. Hoffmann's ondervinding was een geheel tegenovergestelde. De grote man ontving hem vriendelijk, en er volgde een aangenaam verkeer. Merkwaardig nu was het verschillende standpunt van grijsaard en jongeling ten opzichte van de middelednederlandse letterkunde. Bildderlijk was hierin geen vreemde, maar hij beschouwde de oude gedenkstukken louter als kuriositeiten, waaruit iets te leren viel omtrent de geschiedenis en de praktijk onzer taal: die oude dichters schreven nog natuurlijk; zij hadden „hun verstand nog niet, zoals onze zogenaamde taalgeleerden, verwrongen in de valse beugels der domme Latijnse grammatica”. „Want dat al die geleerdheid door valse brillen ziet en op valse onderstellingen draaft, weet ieder die slechts goed

heeft om 't vals geslepen glas weg te smijten” (brief aan Jacob Grimm). Gaf Bildderlijk hiermee blijk van een juist taalbegrip, voor het poëtische in de oude literatuur was hij, wonderlijk genoeg, even onvatbaar als de anderen in Leiden en elders, die er zelfs geen historisch-taalkundig belang in stelden. Toen Hoffmann in een gezelschap eens oudnederlandse liederen zong, maakten deze geen indruk, terwijl men toch verrukt was geweest van zijn voordracht van Duitse volksliederen.” Een landgenoot van Von Fallersleben deed dezelfde ervaringen op, nl. J.W. Wolf, toen deze in 1840 de Nederlandse sagen en legenden wilde optekenen. De *Niederländische Sagen* (1843) waren de vrucht van zijn studiereizen, maar toen Wolf in 1843 het eerste Nederlandse folkloristische tijdschrift *Wodana (of Grootmoederken), museum voor Nederduitse oudheidskunde* oprichtte, konden daarvan door gebrek aan belangstelling slechts twee afleveringen verschijnen. Terwijl in Vlaanderen J.F. Willems in het voetspoor van Hoffmann von Fallersleben *Oude Vlaemsche liederen* (1848) bijeenbracht en Guido Gezelle *Rond den Heerd, Loquela en Biekorf* sprookjes, sagen, legenden, liederen, spreekwoorden enz. publiceerde bleef in Noord-Nederland de volkskunde aanvankelijk stiefmoederlijk behandeld. Later hebben daar J. ter Gouw (*De Volksvermaken* 1870) en G.D.J. Schotel op dit gebied verdienstelijk werk geleverd. Hoffmann von Fallersleben was bevriend met Ludwig Uhland en wellicht steunde die vriendschap op een gelijklopende belangstelling. Immers, ook Uhland bezocht Vlaanderen om er oude liederteksten op te zoeken. Nadat gedurende een tiental jaren de verbindingen met de Nederlanden praktisch verbroken waren, legde Von Fallersleben tijdens zijn laatste levensjaren een stijgende belangstelling voor Vlaanderen en de Vlaamse Beweging aan de dag. Door de filologie was de dichter tot de Vlaamse Beweging gekomen. „Stambewuste” romantici als H. von Fallersleben stonden, later, bij de groei van het nationalisme in Europa en de strijd daartegen, lange tijd in een kwade geur. Maar niettemin dienen de positieve resultaten in verband met zijn werk genoemd te worden. Zijn *Horae Belgicae* vormen voor een belangrijk deel de grondslag van onze gehele middelednederlandse taal- en literatuurwetenschap. Het eerste deel bevat fragmenten uit de ridderepiek en het leerdicht met Latijnse toelichtingen. Veel belangrijker is het tweede deel uit 1833, opgedragen aan de

gebroeders Jacob en Wilhelm Grimm. Het is een verzameling geestelijke en wereldlijke liederen, onder de titel *Holländische Volkslieder, mit einer Musikbeilage*. Toelichtingen en woordenlijsten zijn niet vergeten. Deel 3, uit 1836, bracht *Floris ende Blancefloer*. In hetzelfde jaar verscheen deel 4: *Carel ende Elegast*; in 1837 verscheen deel 5: *Lansloot ende die scone Sandrijn en Renout van Montalbaen*. En in 1838 publiceerde Hoffmann in deel 6 een groot gedeelte der dramatische literatuur van onze middeleeuwen, nl. Abele spelen ende sotterniën: *Esmoreit, Lippijn, Gloriant, Die Buskenblaser, Die Hexe, Drie daghen Here, Winter ende Somer, Rubben, en Lanseloot van Denemarken*. Deel 7 (1845) bevat *Niederländische Glossare des XIV. und XV. Jahrhunderts nebst einem Niederdeutschen*. In aprilmei van 1854 bezocht Hoffmann opnieuw Noord en Zuid. Enige belangrijke werken verschenen in dit jaar. Pars IX der *Horae Belgicae: Altniederländische Sprichwörter*, opgedragen aan prof. Matthias De Vries en Pars X, bevattende *Niederländische Geistliche Lieder des XV. Jahrh.* In de herfst van hetzelfde jaar verscheen deel XI, het vermaarde *Antwerpsche Liedboek van 1544*, „die älteste und zugleich die Hauptquelle für die Geschichte des niederländischen Volksliedes”. Het XIIe en laatste deel bevat fragmenten van de *Reinaert*, naast een aantal *Loverkens*, een vervolg op die van deel VIII, middelednederlandse versjes door hem zelf gemaakt.

Hoffmann von Fallersleben, de dichter van „Vlaanderen, dach en nacht denc ic aen u” en van het „Deutschland über alles”, en die zich daarenboven soms onmogelijk maakte met zijn pan-germaanse opvattingen, steunde de Vlaamse taal- en kultuurstrijd met verzen als b.v.

Gegen die Franskiljons.

Einst wird auch eure Stunde schlagen

Und rufen wird euch Mann und Kind
Den Ruf aus jenen schönen Tagen:
Schild en Vrind.

In Leuven, Mechelen, Gent en Antwerpen maakte hij biblioteekstudies en genoot hij van de vriendschappelijke omgang met Snellaert, Heremans, Jan Frans Willems, Conscience, Jan van Beers en anderen. In onze gewesten, zo rijk aan unieke overblijfselen uit de oude Nederlandse bouw- en schilderkunst, kon hij zich volledig thuis voelen in de middeleeuwse sfeer van volkslied, leerdicht en ridderroman.

Hij reisde ook in Noord-Frankrijk en grappig is zijn verhaal over zijn be-

Gedenkteken ter ere van Hoffmann von Fallersleben op het kerkhof achter de kerk te Corvey.

zoek aan de bibliotheek van Valenciennes, waar hij een belangrijke vondst deed. We laten hier Dr. K.H. De Raaf (*Hoffmann von Fallersleben*, 1943, „Oceanus”, Den Haag) aan het woord. „Na een slapeloze nacht komt hij halfziek uit Brussel in het stadje aan (Valenciennes) en gaat dadelijk op zoek naar de bibliothecaris, als hoedanig hem Mr. Le Maire wordt genoemd. Hij vervoegt zich dus aan het stadhuis, maar verneemt daar, dat Lemaire als eigenaam bedoeld was, en hij komt nu terecht bij een vriendelijke man in hemdsmouwen en met een blauw voorschot, een boekbinder, Mr. Lemaire, die hem verwijst naar de eigenlijke bibliothecaris, Mr. Leroi. Mr. Leroi, zegt het meisje, is uit de stad; hij moet zich maar wenden tot de Sousbibliothécaire et Conservateur Mr. Lemaire. Hij gaat weer naar zijn boekbinder, de onder-bibliothecaris, en krijgt eindelijk de boekerij van binnen te zien. 's Morgens zoekt hij, 's middags opnieuw. „Da ich die Bücher nicht mehr von unten abreichen kann, so besteige ich eine Leiter. Schon bin ich wieder mit einer Reihe fertig, da bitte ich den Bibliothekar eine zweite Leiter für sich zu holen und mir die Bücher zu reichen. Schon beim zehnten Buche etwa schreie ich jubelnd auf und schlage meinen Nachbar vor Freuden auf die Schulter, dass er fast das Gleichgewicht verliert: „Voilà, Monsieur!” Der alte Büffleinband mit den Schriften des Gregorius von Nazianz hatte mich nicht betrogen. Auf der Rückseite des 141.

Blattes steht das *Ludwigslied*, und wie bin ich erstaunt, zugleich das älteste romanische Gedicht, ein Lobsgesang auf die heilige Eulalia, bisher völlig unbekannt. Ich nahm sofort Abschrift und stellte wiederholte Vergleichen an. Meine Freude war gross: wie ein Feldherr nach einer gewonnenen Schlacht zog ich triumphierend in meinen Gasthof ein. Ich vergass alle Plagen meines heftigen Schnupfens und die Kälte meines Zimmers mit dem rothen Backsteinstrich. Ich gab die weiterreise nach Frankreich hinein völlig auf, denn einen bedeutenderen Fund glaubte ich doch nicht machen zu können.” - Het is begrijpelijk, want het *Ludwigslied*, een kristelijk rijmdicht uit de negende eeuw, is een der belangrijkste monumenten der oudduitse poëzie, dat in triomfantelijke toon en in voortreffelijke, krachtige verzen de overwinning bezingt, door de Karolinger Lodewijk III in 881 met zijn Franken behaald op de Noormannen in de slag bij Saucourt.”

Hoffmann von Fallersleben overleed in Corvey op 19 januari 1874. Voor de jongere generatie betekent zijn naam niet veel meer en dit is geenszins verwonderlijk: von Fallersleben was geen Goethe, en als taalkundige ook geen Jacob Grimm. Zijn figuur behoort tevens tot een periode die volledig afgesloten is. In de geschiedenis van de culturele betrekkingen tussen Nederlandse en Duitse gewesten zal echter Von Fallersleben steeds een voorname plaats bekleden en het is daarom verheugend dat de laatste tijd de belangstelling rondom deze romantikus weer is toegenomen. Laten we nog in dit verband vermelden dat in 1962 te Gent door A. Deprez de korrespondentie van Hoffmann met „de vader van de Vlaamse Beweging” Jan Frans Willems gepubliceerd werd. In 1964 verzorgde prof. dr. R.F. Lissens in de reeks „Poëtisch Erfdeel der Nederlanden” een heruitgave van Hoffmann's *Lovertkens*. In 1965 schreef prof. Brachin, hoogleraar aan de Sorbonne, in het tijdschrift *Etudes Germaniques* over „Les Pays-Bas vus par Hoffmann von Fallersleben”.

En in 1967 verscheen in de Bibliotheca Belgica van de Uitgaven Oranje te Wilrijk de studie van de Duitse germanist Peter H. Nelde *Flandern in der Sicht Hoffmanns von Fallersleben*, die niet alleen een erkenning is van de verdiensten van Von Fallersleben, maar ook een wetenschappelijke onderzoeking naar de vizie van zijn landgenoot op ons land, ons volk en onze taal.

Frans Weemaels

Nederlanders en hun taal te Altona (Hamburg).

De Mennonieten-gemeente te Altona - oorspronkelijk een nietig vlek vóór de poorten van Hamburg - blijkt eeuwen lang nauwe banden te hebben behouden met de Nederlanden. De Nederlandse taal werd bij deze geloofsgemeenschap gehandhaafd in kerkgebouw en school, en zelfs op het „Comptoir”. Hierbij bleef het taalgebruik zeer verzorgd, evenals bij de Gereformeerden aldaar, welke eerder erkenning vonden dan de mennonieten, zodat de laatste aanvankelijk en in sommige opzichten enige aansluiting zochten bij de calvinisten te Hamburg, te Altona en in de verdere omgeving. Hierdoor heeft de aanvangsgeschiedenis in de tweede helft van de zestiende eeuw ten dele parallel gelopen.

Iedere (Zuid-)Nederlandse vluchting in de tijd van de Beroerten moest zich, als immigrant te Hamburg, laten inschrijven bij de Lutherse gemeente. Dopen, trouwen en begraven moesten gebeuren in het kader van deze heersende kerk. Te Hamburg was men de Nederlandse gasten liever kwijt dan rijk, waardoor de toekomst van het vlek Altona werd beslist, dat buiten de heerschappij viel van de rijksstad, doordat het vorstenhuis Holstein-Schaumburg erover het bestuur uitoefende.

De ontwikkeling van Altona is aanvankelijk niet vlug gegaan, wat het ongeduld wekte van graaf Ernst van Holstein-Schaumburg, die de dissidenten vestigingsvrijheid had aangeboden om zijn inkomsten te vermeerderen. Van 1570 tot 1600 vonden er vijftig vestigingen plaats (gezinshoofden en alleenstaanden): toch niet werkelijk gering voor die tijd. De immigranten deden de wijk Nieuw-Altona ontstaan, en later breidden zij de plaats nog uit naar het nabijgelegen Ottensen. De meeste „kolonisten” waren neringdoenden: schoen- of kleermaker, wever, smid, visser, looier, timmerman, barbier, beenhouwer, hoedenmaker of kuiper.

In 1600 was door de genoemde vijftig vestigingen de plaats Altona (met Ottensen) al vier keer zo groot geworden als vóór dertig jaren. De doopsgezinde eredienst werd, waarschijnlijk al spoedig na het met de graaf gesloten akkoord, gehouden in de nieuwe staat *Grosze Freiheit* (nomen est omen), in een door de Zuid-Nederlander François Noë II gebouwd perceel. Dit pand is later nog uitgebreid, evenals dit met